

FREGE: TO ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ

Ο Gottlob Frege (1848-1925) υπήρξε ο θεμελιωτής της σύγχρονης Λογικής και μαζί με τους B. Russell, L. Wittgenstein και G. E. Moore πατέρας της Αναλυτικής Φιλοσοφίας. Οι εργασίες του στη Λογική, στη Φιλοσοφία των Μαθηματικών, στη Φιλοσοφική Λογική και στη θεωρία νοήματος αποτελούν αφετηρία και σημεία αναφοράς για τις μετέπειτα έρευνες σ' αυτούς τους τομείς. Ο Frege εισήγαγε ένα σύστημα συμβολικής Λογικής που επεκτείνει κατά πολύ την Αριστοτελική Λογική, επιχείρησε την αναγωγή της Αριθμητικής στη Λογική με σκοπό —αντίθετα προς την Καντιανή θεώρηση— να καταδείξει ότι οι προτάσεις της Αριθμητικής είναι λογικές αλήθειες και οι αριθμοί λογικά αντικείμενα και εισήγαγε τις κεντρικές για τη θεωρία του νοήματος έννοιες της σημασίας και της αναφοράς.

Οφείλουμε να επισημάνουμε, δίχως να έχουμε εδώ τη δυνατότητα μιας διεξοδικότερης παρουσίασης, ότι οι εργασίες του Frege στη θεωρία νοήματος έχουν αφετηρία την αναζήτηση ενός συστήματος εννοιολογικού συμβολισμού της καθαρής σκέψης, στο οποίο θα μπορούμε να ελέγχουμε με τον πλέον αξιόπιστο τρόπο την εγκυρότητα κάθε συλλογισμού και να αποκαλύπτουμε όλες τις προϋποθέσεις που υπεισέρχονται, συχνά με λανθάνοντα τρόπο, στους συλλογισμούς. Αυτό το σύστημα συμβολισμού θα αποτελούσε, υπό κάποια έννοια, την πραγμάτωση του ιδεώδους του Leibniz για μια καθολική γλώσσα. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο αναζήτησης ο Frege οδηγείται στη διάκριση ανάμεσα στη σημασία και την αναφορά μιας γλωσσικής έκφρασης και διακρίνει τη σημασία των γλωσσικών εκφράσεων από την υποκειμενική ιδέα, παράσταση και εν γένει τα ψυχολογικά συμβάντα.

Η θεωρία νοήματος του Frege βασίζεται στη διάκριση ανάμεσα στη σημασία (sinn, sense) και την αναφορά (bedeutung, referent) μιας γλωσσικής έκφρασης και εισάγεται έπειτα από την απόρριψη μιας απλοϊκής αναφορικής θεώρησης του νοήματος για την περίπτωση των ενικών όρων—της θέσης ότι το νόημα ενός ενικού όρου—δηλαδή μιας γλωσσικής έκφρασης της οποίας η λειτουργία είναι να εισάγει ένα μοναδικό αντικείμενο στον λόγο¹—συνίσταται σε έναν απλό συσχετισμό ανάμεσα στον όρο και στο αντικείμενο που αποτελεί την αναφορά του²— και έπειτα από την απόρριψη του ψυχολογισμού—της θέσης ότι το νόημα είναι μια ψυχολογική οντότητα και οι λογικές σχέσεις είναι ψυχολογικές διασυνδέσεις.

¹ Οι χαρακτηριστικές περιπτώσεις γλωσσικών εκφράσεων που αποτελούν ενικούς όρους είναι τα ονόματα και οι οριστικές περιγραφές—δηλαδή οι σύνθετες γλωσσικές εκφράσεις που ξεκινούν με το οριστικό άρθρο (ο, η, το) στον ενικό. Το όνομα «Ανγκελα Μέρκελ» και η οριστική περιγραφή «η τωρινή καγκελάρια της Γερμανίας» εμπίπτουν στην κατηγορία των ενικών όρων στο βαθμό που η λειτουργία αυτών των γλωσσικών εκφράσεων είναι να εισάγουν ένα μοναδικό αντικείμενο (πρόσωπο) στον λόγο.

² Αυτή η θέση για τα κύρια ονόματα διατυπώνεται στο Mill, J. S. (1867/1961) *A System of Logic*, London, Longmans: «Τα μοναδικά ονόματα αντικειμένων που δεν συμπαραδηλώνουν (connote) κάτι είναι τα κύρια ονόματα και αυτά, εάν μιλήσουμε αυστηρά, δεν έχουν καμία σημασία. Ένα κύριο όνομα δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα σημείο νοήματος που το συνδέουμε στο νου μας με την ιδέα

Προβλήματα της αναφορικής θεωρίας για τον νόημα των ενικών όρων

Πρώτα παρουσιάζουμε τα επιχειρήματα του Frege ενάντια στη θέση ότι το νόημα συνίσταται σε έναν απλοϊκό συσχετισμό ανάμεσα στο γλωσσικό όρο και σε ένα αντικείμενο.

Εάν το νόημα ενός γλωσσικού όρου συνίστατο σε μια απλή αντιστοίχιση της λέξης με το αντικείμενο, για παράδειγμα εάν θεωρήσουμε ότι το νόημα του όρου ‘Αριστοτέλης’ συνίσταται στην απλή αντιστοίχισή του με την αναφορά του, δηλαδή το συγκεκριμένο ιστορικό πρόσωπο της αρχαιότητας, και ότι το νόημα της γλωσσικής έκφρασης ‘ο Αυγερινός’ συνίσταται στην αντιστοίχισή του με την αναφορά του, τον πλανήτη Αφροδίτη- τότε , δύο γλωσσικοί όροι που αναφέρονται στο ίδιο αντικείμενο θα ήταν συνώνυμοι³. Υπό μια τέτοια θεώρηση η έκφραση ‘Αυγερινός’ και η έκφραση ‘Αποσπερίτης’ θα είχαν το ίδιο νόημα εφόσον και οι δύο εκφράσεις αναφέρονται στο ίδιο αντικείμενο, στον πλανήτη Αφροδίτη. Για τον ίδιο λόγο, οι εκφράσεις ‘ο Αριστοτέλης’ και ‘ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου’ θα ήταν συνώνυμες εφόσον αναφέρονται στο ίδιο πρόσωπο.

Ο γρίφος της ταυτότητας

Ένα πρόβλημα που εμφανίζεται εάν δεχθούμε ότι το νόημα συνίσταται σε μια απλή συσχέτιση της λέξης με ένα αντικείμενο είναι ότι μια τέτοια θεώρηση δεν εξηγεί πώς είναι δυνατό ορισμένες αληθείς προτάσεις ταυτότητας να έχουν πληροφοριακό περιεχόμενο.

Για παράδειγμα, ας θεωρήσουμε τις εξής δύο ταυτοτικές προτάσεις:

I) ‘Ο Αυγερινός είναι ο Αυγερινός’

και

II) ‘Ο Αυγερινός είναι ο Αποσπερίτης’

Η πρόταση I) είναι τετριμμένα αληθής. Μια αλήθεια σαν την I) δεν επεκτείνει τη γνώση μας και δεν έχει κανενός είδους πληροφοριακό περιεχόμενο. Η αλήθεια όμως της πρότασης II) δεν είναι τετριμμένη και η αναγνώριση της αλήθειας της αποτέλεσε αποτέλεσμα επιστημονικής έρευνας. Η αναγνώριση της αλήθειας της II) επεκτείνει τις γνώσεις μας και έχει πληροφοριακό περιεχόμενο. Μας πληροφορεί ότι ο Αυγερινός και ο Αποσπερίτης είναι το ίδιο πλανητικό σώμα.

Για τη διευκρίνιση του ίδιου προβλήματος θεωρείστε τις προτάσεις:

I’) ‘Ο Αριστοτέλης είναι ο Αριστοτέλης’

II’) ‘Ο ιδρυτής του Λυκείου στην αρχαία Αθήνα ήταν ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου’

ενός αντικειμένου ούτως ώστε όταν βλέπουμε το σημείο ή το σκεφτόμαστέ, μπορούμε να σκεφτούμε το συγκεκριμένο αντικείμενο.» Βιβλίο I, κεφ. 2,4.

³ Η διατύπωση: «...ο όρος ‘Αριστοτέλης’...» εμπεριέχει πλεονασμό. Τα απλά εισαγωγικά που ακολουθούν τις φράσεις ‘η πρόταση’, ‘ο όρος’, ‘το σύμβολο’ κτλ χρησιμοποιούνται εδώ μόνο για απόδοση έμφασης στο ότι αναφερόμαστε στη γλωσσική έκφραση, την γλωσσική πρόταση ή όρο. Χρησιμοποιούμε διπλά εισαγωγικά «,» για την αναφορά στη γλωσσική έκφραση, για παράδειγμα το «Σωκράτης» δηλώνει τον γλωσσικό όρο, δηλαδή ένα κύριο όνομα της ελληνικής γλώσσας.

Γνωρίζει κανείς ότι η πρόταση Ι') είναι αληθής ακόμη και αν δεν γνωρίζει τίποτα για τον Αριστοτέλη. Η Ι') είναι μια τετριμμένα αληθής πρόταση. Όμως η αναγνώριση της αλήθειας της ΙΙ') δεν είναι τετριμμένη. Η πρόταση ΙΙ') περιέχει μια πληροφορία. Η πληροφορία που περιέχει είναι ότι το ιστορικό πρόσωπο Αριστοτέλης, που ήταν ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου ίδρυσε το Λύκειο στην αρχαία Ελλάδα. Εάν το νόημα ενός ενικού όρου ήταν, όπως ισχυρίζεται μια απλοϊκή αναφορική θεωρία, απλώς η αναφορά του, δηλαδή το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται, οι όροι 'Αυγερινός' και 'Αποσπερίτης' θα έπρεπε να θεωρηθούν συνώνυμοι, όπως και οι όροι 'ο ιδρυτής του Λυκείου στην αρχαία Αθήνα' και 'ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου'. Επομένως οι προτάσεις ΙΙ) και ΙΙ') θα ήταν όπως και οι προτάσεις Ι) και Ι') τετριμμένα αληθείς. Αυτό όμως, όπως διαπιστώθηκε στην προηγούμενη παράγραφο, δεν ισχύει.

Η ισχύς του νόμου του Leibniz στον πλάγιο λόγο

Σύμφωνα με τον νόμο του Leibniz⁴, η αντικατάσταση σε μια πρόταση ενός όρου από άλλον που αναφέρεται στο ίδιο αντικείμενο δεν μεταβάλλει την τιμή αλήθειας της πρότασης.

Για παράδειγμα ας θεωρήσουμε την αληθή πρόταση

'Ο Αυγερινός είναι πλανήτης'.

Εάν αντικαταστήσουμε τον όρο 'Αυγερινός' από τον όρο 'Αποσπερίτης', ο οποίος αναφέρεται στο ίδιο αντικείμενο, τότε η πρόταση

'Ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης'

είναι επίσης αληθής.

Υπάρχουν όμως περιπτώσεις προτάσεων όπου η αντικατάσταση ενός όρου από άλλον που αναφέρεται στο ίδιο αντικείμενο μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη μεταβολή της τιμής αλήθειας της πρότασης

Για παράδειγμα, θεωρείστε αληθή την πρόταση

ι) 'Ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αυγερινός είναι πλανήτης'

Αν αντικαταστήσουμε τον όρο 'Αυγερινός' από τον όρο 'Αποσπερίτης' ο οποίος αναφέρεται στο ίδιο αντικείμενο έχουμε την πρόταση ι)

ι) 'Ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης'

Η αλήθεια της ι) δεν εγγυάται την αλήθεια της ιι), μιας και ο Γιώργος μπορεί να μην έχει την πεποίθηση ότι ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης. Είναι δυνατόν η αντικατάσταση σε

συγκεκριμένες προτάσεις του όρου 'Αυγερινός' από τον συναναφορικό του όρο

'Αποσπερίτης' να μεταβάλλει την τιμή αλήθειας της πρότασης. Εάν το νόημα ενός όρου

⁴Ο νόμος του Leibniz εκφράζεται: για κάθε χ, ψ , $\chi = \psi$ εάν και μόνο εάν για κάθε Φ , $\Phi(\chi) = \Phi(\psi)$. Σε ελεύθερη απόδοση ο νόμος του Leibniz λέει ότι εάν δύο αντικείμενα ταυτίζονται, τότε οτιδήποτε είναι αληθές για το ένα είναι αληθές και για το άλλο (αρχή της αντικατάστασης) και αντίστροφα, εάν δύο αντικείμενα δε διακρίνονται, δηλαδή οτιδήποτε είναι αληθές για το ένα είναι αληθές και για το άλλο, τότε αυτά ταυτίζονται (ταυτότητα των μη διακρισίμων).

συνίστατο σε έναν απλό συσχετισμό με την αναφορά του, όπως διατείνεται η αναφορική θεωρία, και συναναφορικοί όροι θα έπρεπε να θεωρηθούν ως συνώνυμοι, τότε περιπτώσεις όπως του παραπάνω παραδείγματος θα αποτελούσαν παραβίαση της αρχής της αντικατάστασης.

Το νόημα όρων που στερούνται αναφοράς

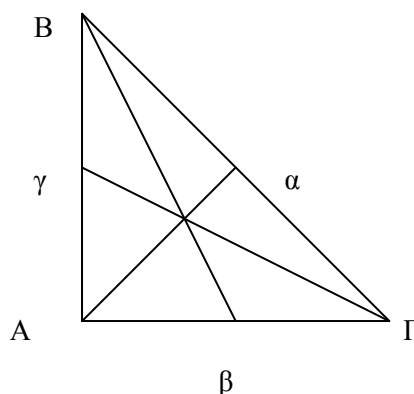
Ένα επιπλέον πρόβλημα που εμφανίζεται εάν θεωρήσουμε ότι το νόημα ενός όρου είναι απλώς η αντιστοίχιση με την αναφορά του, δηλαδή το αντικείμενο στο οποίο ο όρος αναφέρεται, σχετίζεται με τις εκφράσεις που στερούνται αναφοράς. Εκφράσεις όπως ‘πήγασος’, ‘η βραδύτερα συγκλίνουσα ακολουθία’, ‘ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας’ δεν έχουν αναφορά. Δεν υπάρχει αντικείμενο στο οποίο οι εκφράσεις αυτές να αναφέρονται. Όμως δεν θα χαρακτηρίζαμε τέτοιες εκφράσεις κενές νοήματος. Μπορούμε να κατανοήσουμε τέτοιες εκφράσεις καθώς και προτάσεις στις οποίες αυτές εμφανίζονται παρά το ότι δεν υπάρχει αντικείμενο στο οποίο οι εκφράσεις αναφέρονται. Μπορούμε, επίσης, να κατανοήσουμε καθώς και να επικοινωνήσουμε με προτάσεις όπως ‘ο Όμηρος ήταν τυφλός ποιητής της αρχαιότητας’ παρά το ότι δεν γνωρίζουμε εάν ο Όμηρος υπήρξε στην πραγματικότητα.

Σημασία και αναφορά των ενικών όρων

Η απάντηση του Frege στα παραπάνω προβλήματα είναι ότι παράμετρο του νοήματος ενός ενικού όρου αποτελεί ο τρόπος με τον οποίον προσδιορίζεται η αναφορά του ενικού όρου. Αυτή η νοηματική παράμετρος είναι η σημασία του ενικού όρου. Ένας ενικός όρος –όνομα, οριστική περιγραφή- εκφράζει μία σημασία μέσω της οποίας προσδιορίζεται η αναφορά του ενικού όρου. Η σημασία ενός ενικού όρου είναι ο τρόπος προσδιορισμού, ο τρόπος παρουσίασης, ο τρόπος σήμανσης της αναφοράς του. Η κατανόηση μιας γλωσσικής έκφρασης απαιτεί ουσιαστικά τη σύλληψη της σημασίας της. Μια γλωσσική έκφραση έχει νόημα εφόσον εκφράζει έναν τρόπο προσδιορισμού της αναφοράς της και κάποιος που κατανοεί έναν ενικό όρο συλλαμβάνει ένα τρόπο προσδιορισμού της αναφοράς του. Για παράδειγμα, ο όρος ‘Αυγερινός’ εκφράζει ένα τρόπο προσδιορισμού του πλανήτη Αφροδίτη. Ο πλανήτης Αφροδίτη προσδιορίζεται ως το πρωινό άστρο. Η αναφορά του όρου ‘Αυγερινός’ προσδιορίζεται ως εκείνο το πλανητικό σώμα που εμφανίζεται το πρωί. Η κατανόηση του όρου ‘Αποσπερίτης’ απαιτεί τη σύλληψη της σημασίας του, τη σύλληψη του τρόπου με τον οποίον προσδιορίζεται η αναφορά του. Η αναφορά του όρου ‘Αποσπερίτης’ προσδιορίζεται ως το βραδινό άστρο. Επομένως μολονότι οι όροι ‘Αυγερινός’ και ‘Αποσπερίτης’ είναι συναναφορικοί, στο βαθμό που η αναφορά του καθενός προσδιορίζεται με διαφορετικό

τρόπο, -ως το πρωινό άστρο, ως το βραδινό άστρο- οι δύο όροι εκφράζουν διαφορετική σημασία και δεν μπορούν να θεωρηθούν συνώνυμοι.

Χαρακτηριστικό ακόμη για τη διάκριση σημασίας-αναφοράς οριστικών περιγραφών είναι ένα παράδειγμα του Frege από τη Γεωμετρία. Βλέπουμε το τρίγωνο ΑΒΓ:

Ας θεωρήσουμε το σημείο τομής των ευθειών Αα και Ββ που ενώνουν τις κορυφές Α και Β με τα μέσα των απέναντι πλευρών α και β αντίστοιχα. Και ας θεωρήσουμε το σημείο τομής των ευθειών Αα και Ββ που ενώνουν τις κορυφές Α και Β με τα μέσα των απέναντι πλευρών α και β αντίστοιχα. Οι οριστικές περιγραφές 'το σημείο τομής των Αα και Ββ' και 'το σημείο τομής των Αα και Ββ' αναφέρονται στο ίδιο σημείο. Ωστόσο, το σημείο προσδιορίζεται με διαφορετικό τρόπο από τις δύο γλωσσικές εκφράσεις. Η φράση (οριστική περιγραφή) 'το σημείο τομής των Αα και Ββ' εκφράζει ένα τρόπο προσδιορισμού αυτού του σημείου διαφορετικό από τον τρόπο προσδιορισμού του ίδιου σημείου που εκφράζεται από τη φράση 'το σημείο τομής των Αα και Ββ'. Και οι δύο εκφράσεις, αν και συναναφορικές, δεν είναι συνώνυμες. Άλλωστε, στο πλαίσιο της Ευκλείδειας Γεωμετρίας απαιτείται απόδειξη του θεωρήματος ότι 'οι διάμεσοι ενός τριγώνου τέμνονται στο ίδιο σημείο'.

Θεωρώντας τη σημασία, τον τρόπο σήμανσης ενός αντικειμένου, παράμετρο του νοήματος ενός όρου Frege απαντά στο γρίφο της ταυτότητας, στην ενδεχόμενη παραβίαση της αρχής της αντικατάστασης σε αδιαφανή πλαίσια και στο ζήτημα των κενών ονομάτων ως εξής:

Ο όρος 'Αυγερινός' και ο όρος 'Αποσπερίτης' έχουν την ίδια αναφορά, αλλά εκφράζουν διαφορετικές σημασίες. Ο τρόπος σήμανσης του πλανήτη Αφροδίτη που εκφράζεται από τον όρο 'Αυγερινός' -το άστρο που εμφανίζεται το πρωί- είναι διαφορετικός από τον τρόπο σήμανσης του ίδιου αντικειμένου, του πλανήτη Αφροδίτη, που εκφράζεται από τον όρο 'Αποσπερίτης' -το άστρο που εμφανίζεται το βράδυ-. Οι δύο εκφράσεις, 'Αυγερινός', 'Αποσπερίτης', αν και αναφέρονται στο ίδιο αντικείμενο, διαφοροποιούνται ως προς το νόημα. Επομένως η πρόταση 'Ο Αυγερινός είναι ο Αποσπερίτης'

δεν αποτελεί τετριμμένη αλήθεια διότι δεν αποτελεί ταυτοτική πρόταση συνώνυμων εκφράσεων, ούτε είναι κενή πληροφοριακού περιεχομένου. Η πρόταση αυτή μας πληροφορεί για το ότι το αντικείμενο που παρουσιάζεται ως το πρωινό άστρο είναι το ίδιο αντικείμενο που παρουσιάζεται ως το βραδινό άστρο⁵.

Έχοντας διακρίνει ανάμεσα στη σημασία και την αναφορά των ενικών όρων ο Frege απαντά στο πρόβλημα αποτυχίας ισχύος του νόμου του Leibniz (αρχή της αντικατάστασης) στις δευτερεύουσες προτάσεις του πλαγίου λόγου και δοξικών προτάσεων με τον εξής τρόπο. Όροι που απαντώνται στο περιεχόμενο προτάσεων του πλαγίου λόγου, ψυχολογικών ρημάτων και γενικότερα στο περιεχόμενο προτασιακών στάσεων δεν έχουν τη συνήθη αναφορά. Η αναφορά ενός όρου όταν αυτός απαντάται στο περιεχόμενο τέτοιων προτάσεων είναι η συνήθης σημασία του. Σε προτάσεις περιεχομένου προτάσεων πλαγίου λόγου και προτάσεων απόδοσης προτασιακών στάσεων οι όροι έχουν 'πλάγια αναφορά' η οποία είναι η συνήθης σημασία τους. Επομένως, θεωρώντας αναφορά των όρων 'Αυγερινός' και 'Αποσπερίτης' όταν αυτοί εμφανίζονται στο περιεχόμενο προτάσεων όπως 'ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αυγερινός είναι πλανήτης' και

και 'ο Γιώργος πιστεύει ότι ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης'

τη συνήθη σημασία τους, ο νόμος του Leibniz δεν παραβιάζεται. Οι συνήθεις σημασίες των δύο εκφράσεων είναι διαφορετικές και επομένως σ' αυτά τα πλαίσια οι δύο εκφράσεις έχουν διαφορετική (πλάγια) αναφορά. Επομένως η αντικατάσταση του ενός όρου από τον άλλον σ' αυτό το πλαίσιο είναι δυνατό, δίχως παραβίαση της αρχής της αντικατάστασης, εφόσον δεν πρόκειται για εμφανίσεις συναναφορικών όρων, να επιφέρει μεταβολή στην τιμή αλήθειας της πρότασης

Η θεώρηση της σημασίας ως παραμέτρου του νοήματος απαντά στο πρόβλημα του νοήματος όρων που στερούνται αναφοράς. Εκφράσεις που στερούνται αναφοράς δεν στερούνται και νοήματος, εφόσον εκφράζουν κάποια σημασία. Για παράδειγμα, ο όρος 'πήγασος' έχει μια σημασία η οποία εκφράζεται από την περιγραφή 'το φτερωτό άλογο'. Κάποιος που συλλαμβάνει τη σημασία του όρου, είναι σε θέση να κατανοήσει τον όρο.

Εδώ θα παρατηρήσουμε μια ασυνέπεια προς τη θεώρηση της σημασίας ως τρόπου παρουσίασης της αναφοράς. Εάν η σημασία είναι ο τρόπος παρουσίασης της αναφοράς, πώς είναι άραγε δυνατό μια έκφραση που στερείται αναφοράς να εκφράζει κάποια σημασία; Πώς, δηλαδή, μπορεί να υφίσταται τρόπος παρουσίασης όταν η γλωσσική έκφραση δεν έχει αναφορικό αντικείμενο. Ο Frege δεν μας δίνει ξεκάθαρη απάντηση στο σημείο αυτό. Δηλώνει ότι θεωρεί ατέλεια των φυσικών γλωσσών το ότι περιέχουν όρους που στερούνται αναφοράς. Σε μια ιδεώδη γλώσσα κάθε έκφραση με νόημα έχει αναφορά. Ο Frege προτείνει να

⁵ Σημειωτέον ότι αν και ένα υποκείμενο μπορεί να κατανοεί δύο μη συνώνυμους όρους που έχουν κοινή αναφορά ίσως να μην αναγνωρίζει ότι οι δύο όροι έχουν κοινή αναφορά.

θεωρήσουμε συμβατικά ως αναφορά τέτοιων εκφράσεων την κενή κλάση, δηλαδή τον αριθμό 0.

Ο M. Dummett (1971), ερμηνεύοντας τον Frege, προτείνει να θεωρήσουμε τη σημασία ως ένα κριτήριο αναγνώρισης της αναφοράς. Δηλαδή, κάποιος που συλλαμβάνει τη σημασία ενός όρου είναι σε θέση να αναγνωρίσει την αναφορά του όρου. Σύμφωνα με μια τέτοια ερμηνεία, κάποιος που κατανοεί τον όρο 'πήγασος' είναι σε θέση, σε παρουσία κάποιου πήγασου, να αναγνωρίσει αυτό το αντικείμενο ως την αναφορά του όρου. Εκλαμβάνοντας τη σημασία ως ένα κριτήριο αναγνώρισης της αναφοράς, το νόημα ανεξαρτητοποιείται από την ύπαρξη αναφοράς.

Τα προβλήματα του γρίφου της ταυτότητας, της ισχύος του νόμου του Leibniz στον πλάγιο λόγο και του νοήματος όρων που στερούνται αναφοράς αποτελούν θεμελιώδη προβλήματα σχετικά με το νόημα. Τα προβλήματα αυτά αποτελούν το λόγο για τον οποίο μια *απλοϊκή* αναφορική θεωρία σύμφωνα με την οποία το νόημα μιας λέξης συνίσταται στην αντιστοίχισή της με ένα αντικείμενο, για παράδειγμα το νόημα της λέξης 'Σωκράτης' συνίσταται στην αντιστοίχισή της με τον Σωκράτη, το νόημα της λέξης 'Αυγερινός' συνίσταται στην αντιστοίχισή της με ένα συγκεκριμένο ουράνιο σώμα, δεν ευσταθεί. Εξάλλου, μια τέτοια *απλοϊκή* αναφορική θεωρία νοήματος δεν θα μπορούσε να αποτελέσει μία γενική θεωρία νοήματος, διότι μοιάζει ασυνάρτητη η εφαρμογή της στους υπόλοιπους όρους μιας γλώσσας, πλην των ενικών όρων. Για παράδειγμα σε ποιο αντικείμενο αντιστοιχεί η λέξη 'και', σε ποιο αντικείμενο αντιστοιχεί η λέξη 'ή', οι λέξεις 'εάν...τότε'; Ο Frege απορρίπτει μια *απλοϊκή* θεωρία της αναφοράς θεωρώντας τον τρόπο προσδιορισμού της αναφοράς μιας έκφρασης και τελικά τον τρόπο προσδιορισμού της τιμής αλήθειας μιας γλωσσικής πρότασης που περιέχει την έκφραση ως παράμετρο του νοήματος της έκφρασης.

Σημασία και αναφορά μιας γλωσσικής πρότασης (sentence)

Σύμφωνα με τη θεωρία νοήματος του Frege, μια πρόταση —'Ο Αυγερινός είναι πλανήτης', 'Ο Αριστοτέλης ήταν δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου', 'Ο Αριστοτέλης ήταν δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου και σπουδαίος φιλόσοφος της αρχαιότητας'— εκφράζει μια σκέψη η οποία προσδιορίζει την αλήθεια ή το ψεύδος της πρότασης⁶. Η αλήθεια ή το ψεύδος ανήκουν κατά πρωτεύοντα τρόπο στη σκέψη και κατά δευτερεύοντα τρόπο στη γλωσσική πρόταση. Μια γλωσσική πρόταση είναι αληθής εάν η σκέψη που εκφράζεται από αυτήν είναι αληθής. Μια γλωσσική πρόταση είναι ψευδής εάν η σκέψη που εκφράζεται από αυτήν είναι ψευδής. Στη σκέψη μιας γλωσσικής πρότασης ανήκει ό,τι σχετίζεται με την τιμή αλήθειας της. Ας δούμε όμως πιο αναλυτικά αυτή τη θέση.

⁶ Σκέψεις για τον Frege εκφράζονται επίσης από ερωτηματικές προτάσεις των οποίων η απάντηση μπορεί να δοθεί με 'ναι' ή 'όχι'.

Συχνά διακρίνουμε στις γλωσσικές προτάσεις ένα ιδιαίτερο ύφος, κάποιο στυλ, ένα τόνο ή την παρουσία έμφασης σε κάτι που εκφράζει η γλωσσική πρόταση. Εφόσον αυτά τα χαρακτηριστικά, -ύφος, στυλ, τόνος, έμφαση -δεν συμβάλλουν στον προσδιορισμό της αλήθειας ή του ψεύδους της γλωσσικής πρότασης δεν ανήκουν στη σκέψη που εκφράζεται από αυτήν. Για παράδειγμα, οι γλωσσικές προτάσεις

και

‘Ο Αριστοτέλης ήταν ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου και σπουδαίος φιλόσοφος της αρχαιότητας’

ίσως διαφέρουν ως προς το ότι η πρώτη αποδίδει μια έμφαση που λείπει από τη δεύτερη. Η εμφάνιση της λέξης ‘αλλά’ στην πρώτη πρόταση αποδίδει έμφαση στο ότι ο Αριστοτέλης υπήρξε σπουδαίος φιλόσοφος. Αυτή η έμφαση λείπει στη δεύτερη πρόταση. Όμως οι δύο γλωσσικές προτάσεις εκφράζουν την ίδια σκέψη, εφόσον η εμφάνιση του ‘και’ και του ‘αλλά’ συμβάλλουν με τον ίδιο τρόπο στον προσδιορισμό της τιμής αλήθειας της πρότασης. Όπως θα λέγαμε, κάπως αναχρονιστικά, οι σύνδεσμοι ‘και’ και ‘αλλά’ έχουν τον ίδιο αληθοπίνακα.

Το ύφος μιας γλωσσικής πρότασης δεν αποτελεί στοιχείο του γνωσιακού νοήματός της, της σκέψης που εκφράζει η γλωσσική πρόταση. Επίσης, στη σκέψη δεν ανήκει η δυνατότητα μιας γλωσσικής πρότασης να προκαλεί συνειρμούς. Εκφράσεις από τον ποιητικό λόγο συχνά προκαλούν συγκεκριμένα συναισθήματα ή άλλες συνειρμικές συσχετίσεις στον αναγνώστη ή στον ακροατή. Αυτή η δυνατότητα των ποιητικών εκφράσεων δεν ανήκει στη σκέψη που εκφράζεται από την γλωσσική πρόταση, εφόσον αυτοί οι συνειρμοί δεν υφίστανται ως προς την αλήθεια’ δεν προσδιορίζουν την αλήθεια της γλωσσικής πρότασης ούτε προσδιορίζονται ως προς την αλήθεια της γλωσσικής πρότασης. Αυτή η δυνατότητα του ποιητικού λόγου δεν συνεισφέρει στη γνωσιακή αξία εκφράσεων η οποία σχετίζεται αποκλειστικά με την αλήθεια ή το ψεύδος. Ο Frege δεν αρνείται ότι ο ποιητικός λόγος εκφράζει σκέψεις. Τέτοιες εκφράσεις περιέχουν σκέψεις εφόσον τις κατανοούμε συλλαμβάνοντας το νόημά τους. Και όταν γίνεται αναφορά σε υπαρκτά πρόσωπα ή αντικείμενα, οι σκέψεις του ποιητικού λόγου επιδέχονται τιμή αλήθειας. Πιο συχνά όμως στις περιπτώσεις του ποιητικού λόγου δεν μας ενδιαφέρει εάν γίνεται λόγος για υπαρκτά πρόσωπα ή αντικείμενα και εάν τελικά οι γλωσσικές προτάσεις είναι αληθείς, ούτε ποιες σκέψεις θα ήταν αληθείς ως συνέπεια της αλήθειας αυτών. Ως παράδειγμα ας θεωρήσουμε την εμπνευσμένη από τον Όμηρο πρόταση ‘Έρχεται η ροδοδάχτυλη νυχτοθρεμένη Αυγούλα’. Στην ποιητική προσέγγιση αυτής της γλωσσικής πρότασης έχουν ενδιαφέρον οι συνειρμοί που προκαλεί η ανάγνωσή της. Η δυνατότητα πρόκλησης (μη λογικά συνδεδεμένων) συνειρμών δεν είναι όμως χαρακτηριστικό του γνωσιακού νοήματός της. Στο γνωσιακό νόημα της γλωσσικής πρότασης, στην σκέψη που εκφράζει, ανήκει ό,τι θα συνέβαλε στον

προσδιορισμό της τιμής αλήθειας της. Η γλωσσική πρόταση είναι αληθής εάν τη στιγμή της εκφοράς της ξημερώνει.

Η σκέψη, λοιπόν, είναι ο ‘λογικός πυρήνας’ της γλωσσικής πρότασης και στο λογικό πυρήνα ανήκει ότι σχετίζεται με την τιμή αλήθειας της γλωσσικής πρότασης. Ο ‘λογικός πυρήνας’ της πρότασης προσδιορίζει την τιμή αλήθειας της πρότασης και χαρακτηρίζει τον τρόπο με τον οποίο η συγκεκριμένη γλωσσική πρόταση σχετίζεται με την αλήθεια άλλων γλωσσικών προτάσεων. Δηλαδή, ο ‘λογικός πυρήνας’ της πρότασης, η σκέψη που εκφράζει αυτή, καθορίζει τις λογικές διασυνδέσεις της πρότασης.

Τι είναι η σημασία;

Σε όλα τα παραδείγματα που παρουσιάζει ο Frege για να εξηγήσει τη σημασία ενός όρου χρησιμοποιεί οριστικές περιγραφές. Για παράδειγμα ένα συγκεκριμένο σημείο παρουσιάζεται ως το *σημείο τομής δύο ευθειών*, η σημασία του όρου ‘Αυγερινός’ δίνεται από την οριστική περιγραφή *το πρωινό άστρο*. Αυτή η παρατήρηση έχει δώσει λαβή για την ερμηνεία ότι η σημασία ενός όρου είναι μια περιγραφική συνθήκη που εκφράζεται με μια οριστική περιγραφή. Η σημασία προσδιορίζει την αναφορά ως το αντικείμενο που πληρεί αυτή τη συνθήκη⁷. Σύμφωνα, με αυτή την ερμηνεία ο όρος ‘Αριστοτέλης’ εκφράζει μια σημασία που δίνεται από την οριστική περιγραφή *ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου*. Η περιγραφή προσδιορίζει την αναφορά του όρου, το πρόσωπο Αριστοτέλης, ως εκείνο το αντικείμενο που πληρεί κατά μοναδικό τρόπο τη συνθήκη να είναι ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ακολουθώντας μια τέτοια ερμηνεία των φρεγκιανών σημασιών, η σκέψη, η σημασία δηλαδή μιας πρότασης, συνίσταται στις συνθήκες αλήθειας της. Η σκέψη, για παράδειγμα, που εκφράζεται από την πρόταση

‘Ο Αριστοτέλης ίδρυσε το Λύκειο στην αρχαία Αθήνα’

συνίσταται στη συνθήκη υπό την οποία η πρόταση θα ήταν αληθής (και στη συνθήκη υπό την οποία η πρόταση θα ήταν ψευδής)/, το υφιστάμενο της οποίας είναι ικανό και αναγκαίο για την αλήθεια/ψεύδος της πρότασης.

Παρότι στα παραδείγματα που παρουσιάζει ο Frege για να εξηγήσει τη σημασία όρων παραθέτει οριστικές περιγραφές δεν είναι βάσιμος ο ισχυρισμός ότι η σημασία ενός ονόματος εκφράζεται πάντοτε μέσω μιας οριστικής περιγραφής. Σύμφωνα με την ερμηνεία του Dummett αυτό που χρειάζεται να αποδώσουμε στη σημασία ενός όρου είναι ότι αυτή παρέχει ένα τρόπο αναγνώρισης της αναφοράς. Κάποιος που κατανοεί μια έκφραση μπορεί με κάποιο τρόπο να αναγνωρίσει το αντικείμενο στο οποίο αυτή αναφέρεται. Η σημασία μιας έκφρασης καθορίζει ένα κριτήριο ταυτοποίησης της αναφοράς. Κάποιος που κατανοεί το

⁷ Βλέπε Searle, J. “Proper Names”, Putnam, H. “The Meaning of Meaning”, Kripke, S. *Naming and Necessity*. Οι συγκεκριμένοι κατατάσσουν τη θεωρία νοήματος του Frege, μαζί με τη θεωρία οριστικών περιγραφών του Russell, στις περιγραφικές θεωρίες του νοήματος.

όνομα 'Αριστοτέλης' έχει την δυνατότητα να αναγνωρίσει την αναφορά του ονόματος 'Αριστοτέλης' και κάποιος που κατανοεί την πρόταση «ο αυγερινός ανατέλλει» έχει την δυνατότητα να αναγνωρίσει την αλήθεια της πρότασης. Υπό αυτή την ερμηνεία δεν χρειάζεται να θεωρήσουμε τον περιορισμό ότι ο τρόπος αναγνώρισης της αναφοράς δίνεται μέσω κάποιας οριστικής περιγραφής ή ότι προϋποθέτει κάποια περιγραφική συνθήκη και επιπλέον δεν υπάρχει ρητά τέτοιος ισχυρισμός στον Frege.

Μια θέση όμως που ο Frege διατυπώνει ρητά είναι ότι κάθε έκφραση εκφράζει μια σημασία η οποία προσδιορίζει την αναφορά της έκφρασης. Μια έκφραση αναφέρεται σε ένα αντικείμενο εκφράζοντας μια σημασία. Στη θέση ότι ένας όρος αναφέρεται σε ένα αντικείμενο υπάρχει πάντα το ερώτημα του πώς ο όρος αναφέρεται. Δεν υπάρχει αναφορά που δεν προσδιορίζεται με κάποιο τρόπο. Δεν υπάρχει αναφορά δίχως σημασία. Η αναφορά σε ένα αντικείμενο γίνεται πάντα μέσω κάποιου τρόπου. Δεν μπορούμε να αναφερθούμε σε κάποιο αντικείμενο δίχως να το προσδιορίσουμε με κάποιο τρόπο. Με άλλα λόγια ο Frege αρνείται τη δυνατότητα άμεσης, ευθείας αναφοράς σε κάποιο αντικείμενο (direct reference).

Αναφορά γλωσσικών προτάσεων:

Ο Frege επιχειρηματολογεί για τη θέση ότι αναφορά μιας γλωσσικής πρότασης είναι η τιμή αλήθειας της. Το επιχείρημα του Frege για αυτή τη θέση βασίζεται στην αρχή της συνθετικότητας στο επίπεδο της αναφοράς: η αναφορά μιας σύνθετης έκφρασης καθορίζεται πλήρως από τις αναφορές των συστατικών της εκφράσεων. 'Καθορίζεται' σημαίνει ότι αντικατάσταση μιας συστατικής έκφρασης από άλλη με την ίδια αναφορά δε μεταβάλλει την αναφορά της σύνθετης έκφρασης. 'Καθορίζεται πλήρως' σημαίνει ότι αλλαγή στην αναφορά μιας σύνθετης έκφρασης συμβαίνει μόνο όταν υπάρχει αλλαγή στην αναφορά συστατικών εκφράσεων. Θεωρώντας την αρχή της συνθετικότητας στο επίπεδο της αναφοράς συμπεραίνεται ότι η αναφορά μιας γλωσσικής πρότασης δε θα μπορούσε να είναι η σκέψη που εκφράζει η πρόταση. Οι προτάσεις

'Ο Αυγερινός είναι ένα σώμα που φωτίζεται από τον ήλιο'

'Ο Αποσπερίτης είναι ένα σώμα που φωτίζεται από τον ήλιο'

εκφράζουν διαφορετικές σκέψεις, παρότι οι συστατικές τους εκφράσεις έχουν την ίδια αναφορά⁸. Η αναφορά μιας γλωσσικής πρότασης δεν μπορεί να είναι άλλο από την τιμή αλήθειας της.

Η σκέψη που εκφράζεται από μια γλωσσική πρόταση είναι η σημασία της πρότασης. Στις σκέψεις διακρίνουμε μια σύνθεση. Συνθετικά της σκέψης που εκφράζεται από μια

⁸ Ο λόγος για τον οποίο ο Frege θεωρεί ότι οι δύο αυτές προτάσεις εκφράζουν διαφορετικές σκέψεις είναι ότι μπορεί κανείς να συλλάβει τη σκέψη που εκφράζεται από τη μια πρόταση δίχως να συλλάβει τη σκέψη που εκφράζεται από την άλλη. (Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με αυτό το σημείο βλέπε G. Evans 1982).

γλωσσική πρόταση είναι οι σημασίες των συστατικών της εκφράσεων. Οι όροι ‘Αυγερινός’ και ‘Αποσπερίτης’ εκφράζουν διαφορετικές σημασίες, δηλαδή, το αντικείμενο στο οποίο αναφέρονται προσδιορίζεται με διαφορετικό τρόπο, και οι γλωσσικές προτάσεις ‘Ο Αυγερινός είναι πλανήτης’ και ‘Ο Αποσπερίτης είναι πλανήτης’ εκφράζουν διαφορετικές σκέψεις.

Μια γλωσσική πρόταση που περιέχει μια έκφραση που στερείται αναφοράς, όπως ‘πήγασος’, ‘η βραδύτερα συγκλίνουσα ακολουθία’, ‘ο τωρινός βασιλιάς της Γαλλίας’ έχει νόημα εφόσον οι συστατικές της εκφράσεις έχουν σημασία. Αλλά μια τέτοια γλωσσική πρόταση, σύμφωνα με τον Frege δεν είναι ούτε αληθής ούτε ψευδής, δηλαδή στερείται αναφοράς.

Σύμφωνα με τον Frege, η σχέση που έχει μια σκέψη με την τιμή αλήθειας της είναι παράλληλη με τη σχέση που έχει ένας ενικός όρος με το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται. Ο Frege θεωρεί τις γλωσσικές προτάσεις σύνθετα κύρια ονόματα, σύνθετες εκφράσεις που εκφράζουν μια σημασία, μια σκέψη, η οποία προσδιορίζει ένα αντικείμενο, το Αληθές ή το Ψευδές. Άμεση συνέπεια αυτής της θέσης είναι ότι όλες οι αληθείς γλωσσικές προτάσεις έχουν την ίδια αναφορά, το Αληθές, καθώς και ότι όλες οι ψευδείς γλωσσικές προτάσεις έχουν την ίδια αναφορά, το Ψευδές.

Πλήρη και Ελλιπή Σύμβολα

Μια ουσιαστική διάκριση που γίνεται από τον Frege μεταξύ των γλωσσικών εκφράσεων είναι αυτή των πλήρων (κορεσμένων) και των ελλιπών (ακόρεστων) συμβόλων. Πλήρη σύμβολα είναι αυτά που αναφέρονται σε κάποιο αντικείμενο και αντικείμενο αποτελεί οτιδήποτε αποτελεί αναφορά ενός πλήρους συμβόλου. Στην κατηγορία των πλήρων συμβόλων ανήκουν τα κύρια ονόματα (π.χ. ‘ο Αριστοτέλης’, ‘ο Αυγερινός’), οι οριστικές περιγραφές (π.χ. ‘ο δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου’, ‘το πρωινό αστέρι’, ‘η θετική τετραγωνική ρίζα του 9’), οι γλωσσικές προτάσεις (π.χ. ‘Ο Κέπλερ ανακάλυψε την ελλειπτική τροχιά των πλανητών’, ‘Ο Αυγερινός είναι πλανήτης’). Ίσως εκπλήσσει που οι γλωσσικές προτάσεις συγκαταλέγονται στην κατηγορία των πλήρων συμβόλων, Ωστόσο η αναφορά τους, το Αληθές ή το Ψευδές θεωρούνται από τον Frege αντικείμενα.⁹ Τα πλήρη γλωσσικά σύμβολα

⁹ Το σημείο αυτό της θεωρίας νοήματος του Frege συνδέεται με ένα επιχειρήμα που αποδίδεται στον Frege και φέρει το όνομα ‘ο καταπέλτης του Frege’ (slingshot argument). Σε γενικές γραμμές το επιχειρήμα αυτό αίρει τη δυνατότητα εξατομίκευσης γεγονότων ως ποιητών αλήθειας (truth-makers) των γλωσσικών προτάσεων. Αν θεωρήσουμε ότι μία γλωσσική πρόταση καθίσταται αληθής από ένα γεγονός τότε συνάγεται ότι η ίδια γλωσσική πρόταση καθίσταται αληθής από οποιοδήποτε άλλο γεγονός. Επομένως δεν υπάρχουν διακριτές σύνθετες οντότητες (γεγονότα, καταστάσεις πραγμάτων) που να αποτελούν τους ποιητές αλήθειας διακριτών γλωσσικών προτάσεων. Όλες οι αληθείς προτάσεις αναφέρονται στο Αληθές (στο μεγάλο γεγονός, στον κόσμο) και όλες οι ψευδείς προτάσεις αναφέρονται στο Ψευδές. Η νοηματική διάκριση των γλωσσικών προτάσεων βρίσκεται στο επίπεδο της σημασίας τους καθώς διακρίνονται νοηματικά από τις διακριτές συνθήκες αλήθειας που

αντιπαρατίθενται, στη θεωρία νοήματος του Frege, με τα ελλιπή σύμβολα. Τα ελλιπή σύμβολα είναι συναρτησιακής φύσης (πρόκειται για συναρτήσεις που λαμβάνουν ως ορίσματα πλήρη σύμβολα και η τιμή τους είναι ένα πλήρες σύμβολο). Τα γνωστά κατηγορηματικά και σχεσιακά σύμβολα αλλά και οι γλωσσικοί προτασιακοί σύνδεσμοι είναι ελλιπή σύμβολα. Παραδείγματος χάριν, το κατηγορηματικό σύμβολο ‘...σφαιρικός’ λαμβάνοντας ως όρισμα το πλήρες σύμβολο ‘η γη’ δίνει ως τιμή το πλήρες σύμβολο ‘Η γη είναι σφαιρική’. Το σχεσιακό σύμβολο ‘...ανατολικά του...’ λαμβάνοντας ως ορίσματα τα πλήρη σύμβολα ‘η Νέα Υόρκη’ και ‘το Σαν Φραντσίσκο’ δίνει ως τιμή το πλήρες σύμβολο ‘Η Νέα Υόρκη είναι ανατολικά του Σαν Φραντσίσκο’. Η γλωσσική έκφραση ‘πατέρας του...’ λαμβάνοντας ως όρισμα το πλήρες σύμβολο ‘ο Γιώργος’ δίνει ως τιμή το πλήρες σύμβολο ‘ο πατέρας του Γιώργου’. Ο γλωσσικός προτασιακός σύνδεσμος ‘...και...’ λαμβάνοντας ως ορίσματα τα πλήρη σύμβολα ‘Ο Γιώργος αγαπά τη Μαρία’ και ‘Η Μαρία αγαπά τον Παύλο’ δίνει ως τιμή το πλήρες σύμβολο ‘Ο Γιώργος αγαπά τη Μαρία και η Μαρία αγαπά τον Παύλο’.

Η σημασία και η αναφορά ενός ελλιπούς συμβόλου είναι επίσης συναρτησιακής φύσης. Η αναφορά ενός κατηγορήματος είναι, κατά τον Frege, μία συνάρτηση που λαμβάνει ως ορίσματα αντικείμενα (αναφορές πλήρων συμβόλων) και δίνει ως τιμή κάποιο αντικείμενο, Στην ειδική περίπτωση που η τιμή της αναφοράς ενός ελλιπούς συμβόλου είναι μια τιμή αλήθειας, η αναφορά του ελλιπούς συμβόλου καλείται ‘έννοια’. Έτσι, η αναφορά του ελλιπούς συμβόλου ‘...σφαιρικός’ είναι η έννοια η οποία λαμβάνοντας ως όρισμα τη γη δίνει τιμή το Αληθές, ενώ λαμβάνοντας ως όρισμα τη Νέα Υόρκη δίνει τιμή το Ψευδές. Τα αντικείμενα για τα οποία μια έννοια αποδίδει το Αληθές αποτελούν την *έκταση* της έννοιας.

Τα ελλιπή σύμβολα, σε αντίθεση προς πλήρη σύμβολα, δεν αναφέρονται σε αντικείμενα, αλλά σε συναρτήσεις. Η παραδοσιακή θεώρηση των κατηγορημάτων ως συμβόλων που αναφέρονται σε κάποιου είδους οντότητες –γενικές ιδέες, καθόλου όντα, αφηρημένες οντότητες- αφήνει ανεξήγητη την ενότητα της πρότασης, δηλαδή το χαρακτηριστικό των προτάσεων να μην αποτελούν μια λίστα ονομάτων και της αναφοράς τους να μην αποτελεί μια λίστα οντοτήτων. Για παράδειγμα, εάν θεωρούσαμε πως το κατηγορηματικό ‘άνθρωπος’ αναφέρεται σε κάποιου είδους αφηρημένη ή καθολική οντότητα, τότε η πρόταση ‘Ο Σωκράτης είναι άνθρωπος’ θα αποτελούσε μια λίστα ονομάτων και η αναφορά της μια λίστα οντοτήτων. Έτσι όμως δεν εξηγείται η ενότητα της πρότασης και ότι είναι φορέας τιμής αλήθειας. Με τη συναρτησιακή θεώρηση των κατηγορημάτων –ως ελλιπών συμβόλων- ο Frege επιχειρεί να απαντήσει στο πρόβλημα της κατηγορήσεως ώστε να μην βάλεται η ενότητα της πρότασης.

εκφράζουν. Επίσης το σημείο αυτό της θεωρίας νοήματος του Frege είναι συνδεδεμένο με τη συναρτησιακή φύση των προτασιακών λογικών συνδέσμων.

Ιδιαίτερα σημαντική στη θεωρία νοήματος του Frege είναι η θεώρηση των αόριστων και γενικών εκφράσεων (‘ένας’ ‘κάποιος’, ‘όλοι’, ‘κανένας’) ως δεύτερης τάξης συναρτήσεις.

Θεωρείστε τις γλωσσικές προτάσεις:

‘Κανένας δε διακρίνεται από τον εαυτό του’

‘Κάποιος άνθρωπος ανακάλυψε την ελλειπτική τροχιά των πλανητών’

‘Όλοι οι πλανήτες περιστρέφονται γύρω από τον ήλιο’

Οι εκφράσεις ‘κανένας’, ‘ένας’, ‘όλοι’ ‘κάποιος’ ‘μερικοί’, παρότι εμφανίζονται στη θέση του γραμματικού υποκειμένου της πρότασης, δεν είναι κύρια ονόματα. Τέτοιες εκφράσεις δεν προσδιορίζουν κάποια οντότητα. Για παράδειγμα, ας θεωρήσουμε το ελλιπές σύμβολο ‘... άνθρωπος και ανακάλυψε την ελλειπτική τροχιά των πλανητών’. Αυτή η έκφραση είναι ελλιπής. Είναι αληθής για τον Kepler και ψευδής για άλλα αντικείμενα. Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ελλιπή σύμβολα τα οποία είναι αληθή για όλα τα αντικείμενα, ελλιπή σύμβολα τα οποία είναι ψευδή για όλα τα αντικείμενα και ελλιπή σύμβολα τα οποία είναι αληθή για μερικά αντικείμενα και ψευδή για άλλα. Στην πρόταση ‘Κάποιος άνθρωπος ανακάλυψε την ελλειπτική τροχιά των πλανητών’ η έκφραση ‘κάποιος’ έχει την εξής λογική λειτουργία: η συνάρτηση ‘... άνθρωπος και ανακάλυψε την ελλειπτική τροχιά των πλανητών’ δεν είναι πάντοτε ψευδής. Βλέπουμε ότι η έκφραση ‘κάποιος’ είναι δευτέρας τάξεως ελλιπές σύμβολο. Είναι αληθές ότι η συνάρτηση ‘... άνθρωπος και ανακάλυψε την ελλειπτική τροχιά των πλανητών’ δεν είναι πάντοτε ψευδής.

Ως σύνοψη των κυριότερων θέσεων του Frege για τη σχέση γλωσσικών όρων με τη σημασία και την αναφορά τους παραθέτουμε ένα διάγραμμα του Frege που παρουσιάζει σε μια επιστολή του στον Husserl (1891).

	Όνομα	Ελλιπές Σύμβολο	Πρόταση
Σημασία	τρόπος προσδιορισμού της αναφοράς	συνάρτηση	σκέψη
Αναφορά	οντότητα	συνάρτηση	Αληθές, Ψευδές

Η αντικειμενικότητα της σημασίας και η αποδέσμευση από τον Ψυχολογισμό

Η σημασία ενός όρου ή μιας πρότασης δεν είναι νοητική εικόνα ή ψυχολογική οντότητα. Με τη θέση αυτή ο Frege εγκαινιάζει μια στροφή από παραδοσιακές θεωρίες νοήματος που θεωρούν ότι οι λέξεις είναι σύμβολα ιδεών¹⁰. Οι ιδέες, οι νοητικές εικόνες, οι παραστάσεις, τα συναισθήματα είναι ψυχολογικές οντότητες και επομένως υποκειμενικές. Μια ιδέα/νοητική παράσταση ανήκει πάντοτε σε κάποιο συγκεκριμένο υποκείμενο, ανήκει στη συνείδηση κάποιου υποκειμένου. Δύο διαφορετικά υποκείμενα δεν μπορούν να έχουν την ίδια ιδέα ή νοητική παράσταση. Επιπλέον η ιδέα/νοητική παράσταση δεν είναι γνωσιακά προσπελάσιμη από άλλα υποκείμενα.

Η σημασία ενός όρου δεν είναι η ιδέα που σχηματίζει ένα υποκείμενο για το αντικείμενο που αποτελεί την αναφορά του όρου. Δύο υποκείμενα μπορούν να συλλάβουν την ίδια σημασία, εφόσον μπορούν να κατανοήσουν με τον ίδιο τρόπο τις εκφράσεις μιας γλώσσας και να επικοινωνήσουν μέσω της γλώσσας. Σε αντίθεση με την ιδέα/νοητική παράσταση που είναι ιδιωτική, η σημασία μιας έκφρασης είναι αντικειμενική και επικοινωνήσιμη. Εάν το νόημα ήταν μια ιδέα ή ψυχολογική οντότητα η επικοινωνία δεν θα ήταν εφικτή. Η αντικειμενικότητα της σημασίας στον Frege εξηγείται ως «ανεξαρτησία από αίσθημα, ενόραση, φαντασία και από όλες τις κατασκευές νοητικών εικόνων, αλλά όχι ανεξαρτησία από τον λόγο». Η σημασία είναι ανεξάρτητη από το νου. Η σκέψη που εκφράζεται από το Πυθαγόρειο θεώρημα ήταν, είναι, και θα είναι αληθής ανεξάρτητα από το αν υπήρξε, υπάρχει, ή θα υπάρξει υποκείμενο να συλλάβει τη σκέψη.

Ο Frege δεν αρνείται ότι ένα υποκείμενο έχει μια ιδέα ή νοητική παράσταση σε σχέση με έναν όρο ή μια γλωσσική πρόταση. Αυτό που αρνείται είναι ότι η σημασία του όρου, αυτό δηλαδή που προσδιορίζει την αναφορά και την τιμή αλήθειας των γλωσσικών προτάσεων στις οποίες απαντάται, είναι η ιδέα ή η νοητική παράσταση. Χρησιμοποιεί μια αναλογία για να δείξει τη σχέση ανάμεσα στο αντικείμενο, τη σημασία και την ιδέα. Ας θεωρήσουμε την παρατήρηση της σελήνης μέσω ενός τηλεσκοπίου. Μπορούμε να αντιστοιχίσουμε τη σελήνη με την αναφορά του όρου 'σελήνη', το είδωλο της σελήνης στο φακό του τηλεσκοπίου με τη σημασία, και το είδωλο που σχηματίζεται στο αμφιβληστροειδή ενός παρατηρητή με την ιδέα ή τη νοητική εικόνα. Ενώ κάθε παρατηρητής μπορεί να παρατηρήσει το είδωλο της σελήνης στο φακό του τηλεσκοπίου, το οποίο είναι ανεξάρτητο από τον παρατηρητή, το είδωλο που σχηματίζεται στον αμφιβληστροειδή του παρατηρητή ανήκει αποκλειστικά σ' αυτόν. Η

¹⁰ Βλέπε Locke, J. *An Essay Concerning Human Understanding* book 3.

σημασία είναι αντικειμενική, ανεξάρτητη από το υποκείμενο και επικοινωνήσιμη, εφόσον διαφορετικά υποκείμενα μπορούν να συλλάβουν τη σημασία ενός όρου ή μιας πρότασης. Αξίζει να σχολιάσουμε μια διάκριση που διαφαίνεται στον Frege ανάμεσα στην αντικειμενικότητα και την πραγματικότητα. Η έννοια της αντικειμενικότητας στον Frege είναι διαφορετική από την έννοια της φυσικής πραγματικότητας. Τα αντικείμενα της φυσικής πραγματικότητας υπάρχουν στο χώρο και συμμετέχουν σε αιτιακές διαδικασίες. Υπό αυτή τη θεώρηση οι αριθμοί είναι αντικειμενικοί αλλά όχι πραγματικοί. Τα φυσικά σώματα είναι πραγματικά και αντικειμενικά. Ο άξονας της γης είναι αντικειμενικός αλλά όχι πραγματικός.

Δεν είναι όμως η σκέψη ένα ψυχολογικό συμβάν; Σύμφωνα με τον Frege υπάρχει σαφής διάχωρισμός «ανάμεσα στο ψυχολογικό και το λογικό, ανάμεσα στο υποκειμενικό και το αντικειμενικό». Ο εν λόγω διάχωρισμός έχει να κάνει με την έννοια της αλήθειας. Σε αντίθεση με την ψυχολογία, το αντικείμενο της οποίας είναι η σπουδή των αιτιών και αιτιακών διασυνδέσεων των ψυχολογικών συμβάντων και οντοτήτων, το αντικείμενο σπουδής της λογικής είναι η αλήθεια. «Η ψυχολογία περιγράφει τις αιτίες που μας οδηγούν στις κρίσεις μας. Αυτές οι αιτιακές διασυνδέσεις ίσως οδηγήσουν στην αλήθεια αλλά ίσως στο ψεύδος. Δεν έχουν καμιά εσωτερική σχέση με την αλήθεια. Δεν έχουν καμιά σχέση με την αντίθεση ανάμεσα στο αληθές και στο ψευδές.» Ο Frege αποδεσμεύει τη Λογική από την Ψυχολογία και τη σπουδή της αλήθειας από περιγραφές συγκεκριμένης κατηγορίας ψυχολογικών διαδικασιών.

Ο Frege διαχωρίζει ανάμεσα στη σύλληψη μιας σκέψης και στην ίδια τη σκέψη. Η σύλληψη μιας σκέψης είναι μια νοητική πράξη ενός υποκειμένου. Γίνεται μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Όμως το περιεχόμενο αυτής της νοητικής σύλληψης, η σκέψη είναι αντικειμενική, ανεξάρτητη από το υποκείμενο και επικοινωνήσιμη. Διαφορετικά υποκείμενα σε διαφορετικές στιγμές μπορούν να σκέφτονται το Πυθαγόρειο θεώρημα. Παρότι οι νοητικές πράξεις σύλληψης του Πυθαγορείου θεωρήματος είναι διαφορετικές, η σκέψη που εκφράζεται από το Πυθαγόρειο θεώρημα είναι κοινή για όλα τα υποκείμενα στις διάφορες στιγμές που συλλαμβάνουν τη σκέψη.

Όπως η σκέψη είναι ανεξάρτητη από τη σύλληψή της από ένα υποκείμενο –η σύλληψη μιας σκέψης είναι νοητικό-ψυχολογικό συμβάν – έτσι και η αλήθεια ή το ψεύδος της σκέψης είναι ανεξάρτητα από την αναγνώριση τους από ένα υποκείμενο. Η αλήθεια δεν είναι προϊόν μιας νοητικής-εσωτερικής πράξης. Το Πυθαγόρειο θεώρημα είναι ήταν και θα είναι αληθές ανεξάρτητα από το εάν υπάρχουν υποκείμενα που το αναγνωρίζουν ως αληθές. Το Πυθαγόρειο Θεώρημα και η αλήθεια του δεν είναι προϊόντα του ανθρώπινου νού.

Στις φυσικές γλώσσες οι γλωσσικές προτάσεις εκφράζουν συγκεκριμένα τρία στοιχεία:

1) Σύλληψη της σκέψης (σύλληψη του λογικού πυρήνα της πρότασης)

2) Αναγνώριση της αληθοτιμής (κρίση)

3) Έκφραση της κρίσης (ισχυρισμός)

Το 1) συμβαίνει όταν θεωρούμε απλώς τη σκέψη. Θεωρούμε ότι ο Αυγερινός είναι ένα σώμα που φωτίζεται από τον ήλιο. Συλλαμβάνουμε τη σκέψη που εκφράζει το Πυθαγόρειο θεώρημα. Το να συλλάβουμε τη σκέψη δε σημαίνει ότι έχουμε αναγνωρίσει την τιμή αλήθειας. Η πρόοδος στα 2) και 3) είναι κοπιαστική διαδικασία. Όταν αναγνωρίσουμε την τιμή αλήθειας της σκέψης έχουμε κάνει πρόοδο στα 2) και 3).

Αρχή του πλαισίου:

Ο Frege προσυπογράφει μια αρχή η οποία έχει αποτελέσει σημείο αναφοράς σε όλες τις μετέπειτα προσεγγίσεις της έννοιας του νοήματος. Αυτή είναι η αρχή ότι 'Μόνο στο πλαίσιο της πρότασης η λέξη έχει νόημα'. Ο Frege συνδέει την αρχή του πλαισίου με τον αντιψυχολογισμό. Η άρνηση της αρχής του πλαισίου, η θεώρηση ότι η λέξη έχει νόημα απομονωμένη από την πρόταση οδηγεί στη θεώρηση του νοήματος ως ψυχολογική οντότητα-νοητική παράσταση. Το ότι ορισμένες λέξεις δε συνδέονται με κάποια ιδέα ή νοητική παράσταση δε σημαίνει ότι οι λέξεις δεν έχουν νόημα. Σε σχέση με τις εκφράσεις 'η απόστασή μας από τον ήλιο', 'ο αριθμός 4', 'και', 'ή' ένα υποκείμενο δε σχηματίζει κάποια νοητική παράσταση. Το νόημα αυτών των εκφράσεων βρίσκεται στο πλαίσιο των σκέψεων που εκφράζουν οι γλωσσικές προτάσεις στις οποίες εμφανίζονται. Η αναζήτηση του νοήματος είναι αναζήτηση της σκέψης και η σκέψη είναι ο φορέας του αληθούς και του ψευδούς.

Για τον Frege οι σκέψεις και γενικότερα οι σημασίες ανήκουν σε ένα ' τρίτο χώρο ' διαφορετικό από το χώρο των ιδεών, νοητικών παραστάσεων, ψυχολογικών οντοτήτων και διαδικασιών αλλά διαφορετικό και από το χώρο των φυσικών αντικειμένων. Οι θεωρήσεις του Frege για τις σκέψεις και γενικότερα για τις σημασίες ότι διέπονται από λογικές σχέσεις, ότι προσδιορίζουν τρόπους νοητικών πράξεων, ότι διακρίνονται από ψυχολογικές οντότητες, ότι είναι αντικειμενικές, άχρονες, ότι μπορούν να νοηθούν από διαφορετικά υποκείμενα, και ότι προσδιορίζουν συγκεκριμένα αντικείμενα έχουν γίνει επίκεντρο κριτικής. Ο Dummett (1973) αναφέρεται στη θέση αυτή του Frege σαν το 'μύθο του τρίτου χώρου'. Όμως δε θα ήταν υπερβολή να ισχυρισθούμε ότι όλες οι προσπάθειες εξήγησης του νοήματος που έπονται του Frege δεν είναι παρά προσπάθειες εξήγησης των σημασιών δίχως την υπόθεση ενός ' τρίτου χώρου ', δηλαδή προσπάθειες εξήγησης ή σε μερικές περιπτώσεις διάλυσης αυτού του μύθου.

Κλείνοντας αυτήν την παράγραφο ας σχολιάσουμε τη σχέση της γλώσσας με τη σκέψη. Η γλώσσα δεν προσφέρει ένα τρόπο ανάμεσα σε άλλους για τη σύλληψη των σκέψεων και την προσέγγιση της αλήθειας. Η σύλληψη της σκέψης –η οποία διαφέρει από νοητικές παραστάσεις και συνειρμικές διεργασίες - είναι η σύλληψη κάτινος που ανήκει στο χώρο του

λογικού –έχει λογική σύνθεση, υφίσταται λογικές διασυνδέσεις με άλλες σκέψεις – και είναι αληθής ή ψευδής. Η σύλληψη της σκέψης γίνεται μόνο μέσω της γλώσσας. Παρότι η κοινή γλώσσα εξυπηρετεί πολλούς σκοπούς και η έκφραση της σκέψης δεν είναι διάφανη στις κοινές γλώσσες, οι σκέψεις ταυτοποιούνται μόνο μέσω της λογικής ανάλυσης της γλώσσας.